

Forfatteren er redaktør ved Jysk Ordbog

Torben Arboe:

Skrave, skagle, lejder – og andre betegnelser for dele af høstvogne

Hensigten med min artikel til Ord & Sag i år var oprindelig 'kun' at undersøge de jyske dialekters betegnelser for den firkantede træramme, man i ældre tids høst lagde på vognen for at øge dens fladeareal, så den kunne tage et større læs hø eller korn: betegnelser som *skrave*, *stænger* med flere, der behandles i afsnit 1. Men flere af disse ord viste sig hurtigt at være tæt forbundet med betegnelser for vognens sider, især et ord, der oftest skrives *lejer* eller *lejre(r)*, stedvis med oplysninger om, at det betegner hele vognfadingen, altså også omfatter vognbunden. Betegnelser for vognsiderne, der ofte er forskellige for den almindelige arbejdsvogn og for høstvognen, måtte derfor også undersøges nærmere; det sker i afsnit 2.

1. Rammer til hø- og høstvogne

Ved hjemkørsel af hø eller korn fra marken var det en fordel at bruge en større vogn end til kørsel med andre ting, da hø og korn vejer forholdsvis lidt sammenlignet med jord, grus, møg, og hvad man ellers havde brug for at transportere. I Ringkøbing amt havde man tre vogntyper på gårdene omkring 1800, jf. følgende beskrivelse:

I øvrigt haver Bonden her, som overalt i Danmark, tre Slags Vogne, nemlig en Vogn til at kjøre til Kirke og Kjøbstæd, en anden med Skrav og Legrer til Korns, Høes og Lyngs Hjemkjørsel, en tredie med bare løse Fjæl til Gjødsknings Udkjørsel og Sands Hjemkjørsel. (Begtrup (1812):59)

Man kan kort kalde de 3 vogntyper *stadsvogn* (dvs. fin vogn), *høstvogn* og *arbejdsvogn*. Allerede i Begtrups beskrivelse ser vi to af de i indledningen nævnte betegnelser, *skrav* og *lejrer*, brugt i tæt sammenhæng i omtalen af høstvognen, idet *Legrer* svarer til *lejrer* ovenfor. At der er behov for en større flade på vognen at læsse korn mv. op på, fremgår også hos en anden samtidig kilde:

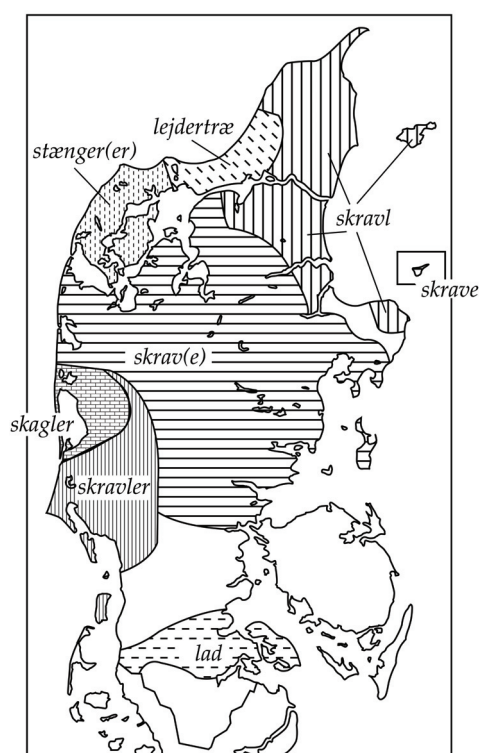
De morslandske Arbejdsvogne ere meget smalle og tunge ... Det er derfor bleven nødvendigt, at man til Høstvogne, eller de lange Vogne til at age Korn, Hø og Lyng paa, bruger en Ramme af Lægter, som hviler paa Lejrerne (dvs. Høsthaverne), og paa hvilken Læsset kan faae den fornødne Brede. (Schade (1811):289).

Forfatteren sammenligner her formentlig vognene på Mors med vogne på Sjælland, idet han af og til refererer til sjællandske forhold; han omtaler den anvendte træramme på høstvognen, men giver ikke en betegnelse for den. Derimod nævnes også her *lejrer* som betegnelse for høstvognsider, idet ordet oversættes til *høsthaver*, hvilket er en af de betegnelser, der kendes i rigsdansk og ømål (inkl. sjællandsk, jf. Ømålsordbogen). Den findes også i sønderjysk og sporadisk i østjysk, men tilsyneladende ikke på Mors og det øvrige Vestjylland, skønt man dér har simplekset *have(r)* som fast betegnelse for en vognside (jf. ³*have* og *høst-have* i Jysk Ordbog).

Hos Schade er der muligvis tale om særlige høstvogne (jf. 'de lange vogne') ligesom hos Begtrup; men ellers har man i almindelighed, i hvert fald senere i 1800-tallet, forlænget den almindelige arbejdsvogn (nærmere herom ved fig. 3 nedenfor) og brugt den som høstvogn, med tilføjelse af en træramme og oftest med længere vognsider.¹

De mest udbredte betegnelser for trærammen – som jeg herefter vil kalde høstrammen – vises på kort 1: *skrave* især i Midtjylland og Sydøstjylland, *skravl* i Nord- og Nordøstjylland (og NØ-Djursland), men også flertalsformen *skravler* i Sydvestjylland; endvidere *stænger* i Nordvestjylland. I mindre områder gælder det *lejdertræ* i Nordjylland, *skagler* i Midtvestjylland og *lad* i Sønderjylland; desuden bruges

¹ Det ses, at begge forfattere her foruden hø og korn omtaler lyng som hjemkørt på 'skrave'; en tilsvarende ramme brugtes også ved hjemkørsel af tørv, jf. afsnit 1.2.

Kort 1. Betegnelser for høstramme til vogn.

rigtigste ville måske være *skrav(e)*; men Jysk Ordbog følger ODS, som har valgt formen *skrave*. Der er antagelig tale om samme ord, som i sønderjysk betyder "træbuk, skammel, som man kan stille noget på", et ord, der iflg. ODS stammer fra middelnedertysk *schrage* og er beslægtet med tysk *schräg* (dvs. skrå). – Men nu må redskabets udformning nærmere beskrives, se fig. 1.²

skrave mere sporadisk i Sønderjylland i det "tomme" område nord for *lad*-området. I det "tomme" område i Sønderjylland mv. (syd for *lad*-området) foreligger ingen betegnelser for høstrammer; formentlig har man dér anvendt andre vogntyper med højere vognsider, så der ikke var behov for høstrammer.

1.1. Skrave

Når Jysk Ordbog anvender opslagsformen *skrave* frem for Begtrups *skrav*, skyldes det, at ordet ofte udtales med længde enten på vokalen: *skra-w*, eller på konsonanten: *skraw*, og dermed synes at afspejle en ældre tostavelseform. Men især vestjyske former er ofte optegnet uden længde, *skraw*, så enstavelsesformen *skrav* kan også forsvares. Det

² Jf. også Nyberg (1988):186; i yngre nedertysk kendes kun betydningen 'træbuk mv.', jf. Mensing (IV):394f.

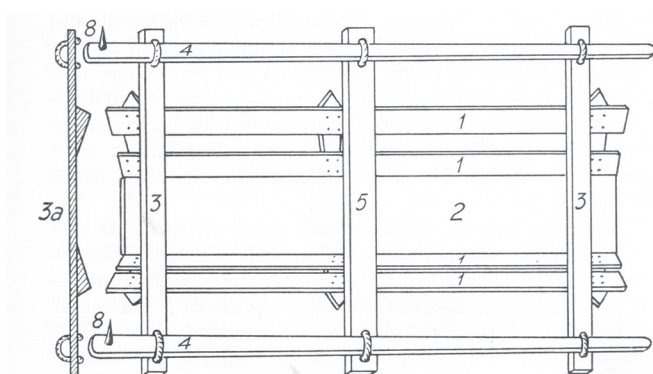

Fig. 1. Høstvogn med Skrav(e) set fra oven. 3a (viser) Stykket 3 af Skraven set fra Siden. Raac (1945):121 (også billedteksten).

Skitsen viser en skraue fra Års i Vesthimmerland. Den består af dels tre lægter el. lign. anbragt på tværs af en vogn (nr. 3 for enderne, nr. 5 midt for vognen), dels to længere, smallere lægter, som er anbragt vinkelret ovenpå de tre nævnte og dermed er parallelle med vognens sider (nr. 4 på skitsen). Det ses, at man med rimelighed kan tale om en 'ramme', der er lagt på høstvognen. De lange sidelægter er bundet fast på tværlægterne, og 3a viser, at der på undersiden af endelægterne er slået to trækiler, som skal holde skraven fast ind mod vognsiderne – for at stabilisere læsset under kørsel på ujævn mark og vej. Samme formål tjener de spidse pinde (nr. 8, andre steder benævnt *skrave-pind*, *skrave-knag* mv.³) forrest på sidelægterne: de holder kornneg eller høbundter i læssets hjørner fast, så de ikke skrider ud under kørslen. Nr. 1 på figuren angiver brædder⁴ i vognsiderne (der her benævnes *leder*, jf. *lejrer* ovenfor); nr. 2 er vognens bundbrædder, kaldt *sæð'ør* (JO *sæddel*); begge omtales nærmere i afsnit 2. Lidt sydligere i Vesthimmerland var skravens lægter ikke bundet sammen som her, men ”forbundne i Hjørnerne med Trænagler”, der ligeledes tjente til

³ Det vestlige Himmerland synes ikke at have en særlig betegnelse herfor; men *skrave-knag* er almindelig i midtøstjysk og *skrave-pind* mere spredt afhjemlet i Salling og Fjends mv.

⁴ Egentlig kaldt *fjæl*, et delvist jysk synonym til 'bræt'; bruges af og til i det følgende.

at holde hjørneneg mv. fast (Andersen (1930):86). Dette var nok det mest almindelige; det ses også på fig. 2, på hjørnet af høstrammen bag studene.

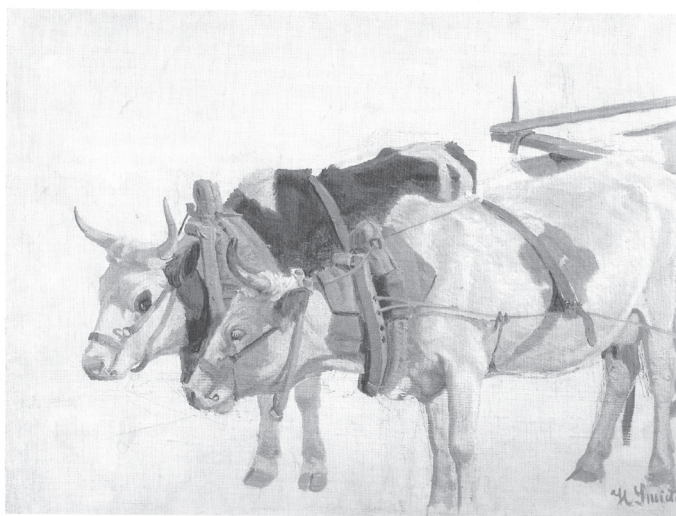

Fig. 2. Maleri af Hans Smidth: *Et studeforspand fra Mønsted* (studie), ca. 1870'erne; her efter Hans Edvard Nørregård-Nielsen og Kirsten Klein: *Limfjorden. II.* (2012):76. – Det er helt tydeligt en høstramme med en spids træagle som hjørnepind, der ses på vognen bag studene. Betegnelser herfor anføres ikke i teksten; men da Mønsted ligger på Skive-Viborg-egnen, må det være en *skrave* med *skrave-pind* (jf. kort 1 og note 2).

En *skrave* består altså af lægter (el. brædder, fjæl) sat sammen på særlig måde, nemlig til en rektangulær ramme, der på alle leder er lidt større end det øverste af en vognkasse; betegnelsen er især kendt i Nørrejylland, som vist på kort 1.

Som nævnt brugte man i almindelighed arbejdsvognen som høstvogn, men forlængede den til dette formål, fx som skitseret på fig. 3.

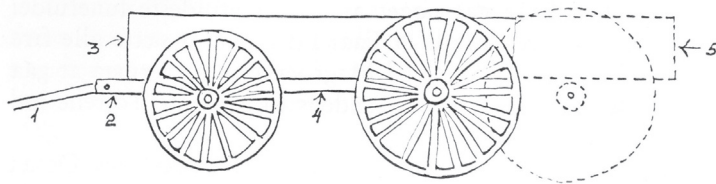

Fig. 3. Arbejdsvogn forlænges til høstvogn. (Munk (1977):28).

Tallene 1-3 og 5 gælder vognstang, kindinger (dvs. det, vognstangen fastgøres i), forsmæk hhv. bagsmæk. Men det vigtigste i denne sammenhæng er 4: det såkaldte *lang-jern*, en jernskinne med to el. flere huller, hvormed afstanden mellem forvogn og bagvogn kan ændres. Med kildens ord:

Naar Langjærnet blev stillet til den største Hjulafstand, kunne de lange "Lejrer" lægges paa i Stedet for "æ Mogfiel" [= møgfjælene] der brugtes til al almindelig Kørsel. Naar der skulde køres Korn eller Hø hjem, blev der lagt "Skrav" paa ... [derved] kunde Læsset blive ca. 1 Alen [dvs. 60-65 cm] bredere. (tekst til illustrationen)

Det nævnte 'langjern' kaldes oftest *lang-vogn*, et mellemlid, som også kunne være af træ; 'møgfjælene' er de fjæl el. brædder, der bruges som sider i vognen ved udkørsel af møg til marken. På den viste måde kunne vognen relativt nemt forlænges, faktisk op til "*et par Alen*" (= ca. 1,25 m) oplyses det andetsteds. Hvor meget læsset yderligere kunne forlænges ved brug af skrave, fremgår ikke; men det har antagelig været "*ca. 1 Alen*" ligesom i bredden.

Betegnelsen *skrav* eller *skrave* findes i adskillige boopgørelser mv. tilbage i sidste del af 1700-tallet, fx i 1769: "*den beslagne Vogn til Hø og Korn med Lejer og Skrav*" (Jespersen (1934):89); 'beslagen' betyder 'med jernring omkring hjul', jf. ODS). I stedet for lægterne på fig. 1 brugte man nogle steder "*4-5 Tommer brede Brædder*" (Midtøstjylland). "*Husk at få Skravt aa Lasmusstaangen med*",

kunne man sige på Djursland i 1950'erne; det sidste ord betegner en læssestang (el. direkte oversat: 'læssemædning'), dvs. en lang stang lagt på langs oven på læsset og med et reb i hver ende bundet fast til vognens for- og bagende (for at holde sammen på læsset under kørsel på mark el. ujævn vej). Her viser bestemthedsendelsen *-t*, at *skrav* er et neutrumsord; endelsen kan i østjysk også være *-e*, jf. *skrawe* ligeledes fra Djursland. Ordet kan dog være et fælleskønsord i østjysk, jf. *skrawæn* i Midtøstjylland (°Tødbjerg⁵); i vestjysk kan ordet kun være fælleskøn uanset udtale som en- eller tæstævelsesord. I stedet for læssestang kunne anvendes et reb til at holde læsset på plads, jf. ”*der hører æn swø(·)vrev (= et svøbereg) med til at køre med skraw*” (Holstebroegnen, jf. Skautrup (1927):74). Vognsiderne var skråtstillede (det ses med lidt god vilje på fig. 1); de måtte naturligvis ikke presses ud mod hjulene: *e Hywl di gnawed i Fading o Skrav* (= hjulene gnavede i fading og skrave), og det hele holdt som regel ikke ret længe, hedder det om høstvognen hos en udygtig mand (Løvig (1944):150).

Nogle steder var skraver kommet til i nyere tid, mens man tidligere (frem til 1860-70'erne) i stedet havde brugt en *hø-karm*, dvs. en ramme med kantstillede brædder anbragt oven på vognens sider (Herningegnen, jf. Hansen (1950):8). Omkring 1800 var skraver gået af brug nogle steder i Vejle amt, anfører Begtrup:

ei mere bruger man paa Høstvognene det saakaldte Skrav ... derimod 6, 7 til 8 Alens lange Hekker, der vel modtager et smalere, men og des længere, og for Væltning sikrere Læs (Begtrup (1808):374).

Hekker betegner vognsider, men er ikke en sydøstjysk betegnelse, derimod snarest nordjysk, vendsysselsk (jf. Jysk Ordbog ²*hæk I*). Man kan derfor næppe gå ud fra, at Begtrup bruger de lokale betegnelser, bemærker Raae (1945):122), og altså ikke være sikker på, at høstrammen dengang kaldtes skrav også i Vejle amt. I en optegnelse fra Bjerre herred 1959 (i samme amt) nævner Bent Jul Nielsen efter en meddeler: ”*skrawæ* (= skraver, flertal) er ikke gamle her på egnen”,

⁵ Med ° betegnes Jysk Ordbogs særligt omfattende, gode optegnelser, såkaldte 'punkt-optegnelser'.

mens en anden meddeler refereres for, at man altid har brugt skraver i hans tid. Man kan da måske regne med, at skraver i disse egne har været i brug fra omkring 1900 (igen).

De vigtigste ting, der blev transporteret på skraver, var hø og korn, dog som kort nævnt også lyng og tørv; en *skrave-vogn* var fx i Fjends eneste betegnelse for en høstvogn. Mere specielt kunne der også bruges skrave til transport af lervarer, nemlig i midten af 1800-tallet særlige kakkelovns-potter fra Skive-egnen til anbringelse i kakkelovne i København:

Sælgeren kørte Lervarerne til Kvols, og Vognene blev til dette Brug forsynet med ”Skraw” (Lad), ligesom ved Kornindkørselen, for at kunne tage mange Potter (Østergaard (1936):21; Kvols ligger ved Hjarbæk fjord, derfra blev potterne fragtet til København med småskibe).

Skrave-vogne blev også tit brugt til persontransport, fx til markeder, offentlige møder mv., spec. også til kirkegang hos en populær præst i Salling: *de wat hi’el Åp’segt, næ’r di kam kyerend fræ Rör-eng, en stu’er Skraw’las ... å di sang’ å fuld Brøst* (= det vakte helt opsigt, når de kom kørende fra Rødding, et stort skravelæs, og de sang af fuldt bryst), jf. Kristensen (1939):127. *Skravelæs* betegner her, at hele vognfadingen og skraven er fyldt med mennesker. Fra en herregård ved Horsens brugte man i 1892 naturligt nok ”*tre store høstvogne med skrav på*” til at afhente de mange høstarbejdere, der var kommet rejsende med tog fra Silkeborg-egnen til Horsens station (Hvam (1956):83).

1.2. Skravl, skravler

Denne betegnelse optræder som ental, *skraw’l*, i Vendsyssel og i strøget fra Østhimmerland til Norddjursland, men som flertal, *skraw(·)lør*, i Sydvestjylland, jf. kort 1; dog er udtalen *skra’lør* på Fanø (jf. Jysk Ordbogs K 2.6 om udtale af *aw*-diftong). I det sydvestjyske område bruges betegnelsen især om træramme på høvogne, da hø tidligere var meget vigtigere end korn her.

Fig. 4. Høstvognen eller Høvognen set tildels ovenfra. Billedet viser tydeligt Skravler og Lastræ, samt en Rive bag i Vognen. Kragelund (1943):602 (inkl. billedtekst). – I sydvestjysk dialekt kaldes vognen også "æ Engevuen" (Engvognen), oplyses det i teksten forud.

Her består rammen af brædder og ikke af lægter som skraven i fig. 1. Det nævnte *Lastræ* (= læssetræ, læssestang) blev lagt oven på læsset og med et reb (der kaldtes *læssereb* el. lign.) i hver ende bundet fast til skravlerne (jf. den i afsnit 1.1 nævnte praksis). Når rebene strammedes, pressede stangen læsset godt sammen, hvilket var en påkrævet stabilisering ved kørsel på de ujævne marker og markveje.

Ordet *skravl* i denne betydning har ikke noget med *skravl* = 'svageligt menneske el. dyr' at gøre, men er i stedet en afledning af *skrave* ovenfor, jf. artiklen *Skrav(e)* i ODS. I Jysk Ordbog må vi alligevel for høstrammen anvende samme opslagsform, *skravl*, da ordet har enstavelsesformer med stød, jf. *skraw'l* ovenfor. I Sydvestjylland bruges som nævnt oftest flertal: "Til en ordentlig Høvogn hører "Skravler": en Træramme lagt ovenpaa Vognkassen, saa Hølæsset kan faa Bredde og Længde" (Frifelt og Kragelund (1937):37). Ental ses dog også: "ovenpaa Sidefjælene var anbragt en 'Skrawl', en stor af Fjæle dannet Ramme" (Raunkjær (1964):42).

I østjysk er ordet neutrum, *et skravl*, jf. fx fra Læsø: ”*Skravlet lå løst på vognen, så to mand kunne ved at gå ind under det vippe læsset af*” (Espegaard (1980) II:341); metoden med at vælte læsset af foran laden og så forke negene derind ad en luge el. lign. var tidligere meget anvendt.⁶

På trærammen i fig. 4 ses ingen spidse hjørnepinde som ved *skrav* i afsnit 1.1; men i det nordøstjyske område har de været brugt under betegnelser som *skravl-pind* og *skravl-krog*. Ligesom *skrave-vogne* blev også *skravl-vogne* brugt til persontransport, fx til Tipperne i Ringkøbing fjord: man kunne smøge bukserne op og så ”*vade den stive halve mil gennem fjorden*”, men ville man ”*age over paa skikkelig vis*”, satte man sig gerne ”*op i en solid skravlevogn (høvogn)*” med en stedkendt kusk (Frifelt (1965):152f.).

Flere steder i Vendsyssel nævnes, at man ikke brugte *skravl*, men *lejder-træ* til høstvognen, jf. kort 1 og afsnit 1.5 nedenfor. Men man brugte *skravl* udformet på særlig måde til tørvekørsel fra (Vild) mosen, og tilsvarende havde man et særligt udformet *skravl*, en slags stativ el. bur, til kørsel med svin: ”*Vi sætter skravl på en vogn, men det må nærmest betegnes som en tremmekasse uden bund, brugtes ved grisetransport*” (Øster Han herred, besvarelse af spørgeliste). Dette har givet anledning til sammensætningerne *tørve-skravl* og *svine-skravl* i nordjysk.

1.3. Skagle, skagler

I et lille område omkring Ringkøbing fjord, mellem *skrave*- og *skravl*-områderne, findes flertalsformer som *skaw(·)lær* hyppigt optegnet, enkelte gange også entalsformer *skaw(·)l* og lign. De optræder for tæt til, at det kan være fejlskrivninger for *skravler* og *skravl*, så det ville være nærliggende blot at oprette en ny opslagsform *skavle* (med flertal *skavler*). På den anden side svarer dette til udtalen af subst. *skagle* med betydningen ’trækreb, hammelreb’ til et forspand for vogn, markredskab mv., så hvis der er en forbindelse til dette ord, vil det være rigtigst at benytte *skagle* som opslagsform. Ifølge ODS er der en sådan forbindelse: som betydning 1 af *Skagle* anføres ’hammelreb’

⁶ Jf. fx et af versene i den oprindelige udgave af Aakjærs høstsang, ”Nu er det længe siden” (Aakjær (1909):46f.).

mv.; som betydning 2 generelt anføres 'træstang, bræt og lign. med særlig anvendelse', hvor så som betydning 2.4 indplaceres 'ramme på høstvogn'.

Man kan dog nok have sine tvivl om rimeligheden i den omfattende betydningssammenstilling i ODS betydning 2 – med 9 underbetydninger vedr. meget forskellige træstykker, redskabsdele mv., og man kan være skeptisk over for, om de i den etymologiske parentes anførte former egentlig tilsiger kun ét opslagsord *skagle*. Når redaktionen af Jysk Ordbog kommer så langt frem, må det overvejes at skelne mellem ¹*skagle* (= trækreb) og ²*skagle* (= træstykke etc); men opslagsformen *skagle* ligger formentlig fast.

Også en af ordets meddelere har undret sig over ordet *skagle* brugt i betydningen høstramme:

Over Vognkassen lagde man Skravet, der ejendommeligt nok her paa Egnen hedder 'æ Skawler' (Flertalsord), paa ... (det er en træramme, som) rager ca. 1/2 Alen ud over Vognfaddingen. 'Æ Skawler' betegner ellers bare 2 Mil mere nordligt 'Hammelebene'. (meddelt fra DejbjergSg, BøllingH, i 1954).

Som ved *skrave* findes ordet i ældre kilder nævnt i sammenhæng med *lejre* el. *lejder* (betegnelsen for vognside), således i et skifte fra 1791: "Skavler og lejner til 1 vogn, dels et sæt i god tilstand til en værdi af 2 rigsdaler og 2 mark, dels et sæt i ringe forfatning til blot 2 mark" (Susgaard (1986):143, *lejner* er formentlig trykfejl for *lejder*). Fra Sønder Borris sogn (ved Skjern å) bemærkes i 1954, at begge betegnelser, *skavler* og *skravler*, kendes, og lidt nordligere (Velling sogn ved Ringkøbing, ca. 1950) havde man en sammensat betegnelse: æ ¹*skaw'l₁lar* (= skagleladet) med samme betydning (jf. *lad* i afsnit 1.6). Derudover ses kun få sammensætninger, med *skagle-vogn* (udtalt *skaw'l-ukən*) som den hyppigste.

1.4. Stænger, stængerer

Stænger er den nordvestjyske betegnelse (Thy, Mors), jf. kort 1. Ordet er naturligvis plur. af *stang*, men har altså i flertal fået en dialektal specialbetydning – og en "udvidet udtale": *stæŋ'ærær* ved siden af den normale *stæŋ'ær*. Heri ligner ordet andre subst. som fx *dyr*, *svin*, der

også kan få *-er* tilføjet som ekstra, tydeliggørende flertalsendelse: *dýrər, swínər* (ved siden af de regulære plur.-former *dýr, swín* uden endelse). Formen *stæŋ'ərər* findes bl.a. i K.J. Lyngbys optegnelser omkring 1860 fra ^oHurup i Thy og ^oLødderup på Mors, desuden i mange båndoptagelser fra 1950-60'erne fra sogne i Thy, udskrevet af Torsten Balle, fx: "*der var jo ə stæŋ'ərər* (= stængerne), *ja, med en pind i hvert hjørne, sådan det* (dvs. høet) *skulle ikke skride ud*" (Nordthy). Den normale flertalsform ses bl.a. : "*ə stæŋ'ər = Stængerne, Træramme ... (i de) fire hjørner anbringes ə kna'qer = Knagerne (etc.)*" (Skyum (1948):46, jf. sidsteleddet i *skrave-knager* i afsnit 1.1).

Den særlige betydning, 'høstramme', er formentlig udviklet fra enkeltdele: man har antagelig engang set det formålstjenlige i at lægge et par lægter el. stænger på tværs og et par på langs af vognen og blot kaldt dem *stænger*, senere er ordet så kommet til at betegne helheden, høstrammen som sådan.

Stænger kunne i Sydthy specielt betegne en lignende ramme sat på en stor trillebør med høje sider, brugt til hjemtransport af korn fra marken (vel et sted, hvor man ikke havde behov for en vogn); dermed var der plads til "*ikke så få*" neg på trillebøren, der kaldtes en ¹*hø'st¹bo'r* (= høsttrillebør⁷). Et andet sted på samme egn havde man ingen *stæŋ'ər* til vognen, men klarede sig med at sætte en *klov:fjæl*, dvs. et smalt bræt, på hver af vognens sider. I Nordthy har man brugt *stænger* også ved tørvekørsel, jf. den omtalte praksis med *skravl* i Vendsyssel (afsnit 1.2).

Ordet er ofte brugt i sammensætningen *stænger-vogn*, også lidt uden for området, nemlig i det norvestlige Hardsyssel syd for Limfjorden. Herfra nævnes det fx i et fæstebrev fra 1720: "*en Stængervogn og en Havervogn*" (Nielsen (1894):92; *have(r)* = vognside, jf. afsnit 1.1). I enkelte kilder skrives ordet uden *-r*, så det måske kan forveksles med subst. *stænge*, fx: han havde "*allerede trukket Stængevognen ud, lagt Reb og Stang og Fork i Vognen og spændt Hestene for*" (Bertelsen (1955):11). "Reb og Stang" er her læssereb og læssestang til fastspænding af kornlæsset, dvs. der kan trods stavemåden ikke være tvivl om, at der er tale om en stængervogn.

⁷ Direkte oversat: 'høstbære', idet 'bære' er den almindelige betegnelse for trillebør, hjulbør i jysk; udtaleformer: *bå'r, bo'r, ba'ə* m.fl., jf. *'bære 1.1* i Jysk Ordbog.

Stedvis i Thy kan vognen også betegnes ved hjælp af adj. *stængeret*; en *stængeret vogn* er det samme som en *stænger-vogn*.

1.5. Lejdertræ, ledertræ, lejretræ

I det vestlige Vendsyssel og i Hanherred (jf. kort 1) betegnes høstrammen med sammensatte ord, nemlig: betegnelsen for vognside + *-træ* i betydningen 'del af redskab el.lign.' (fx *mønnings-træ*, *ovn-træ*). Problemet er at identificere førsteleddet præcist: jeg har nævnt *lejder*-først, fordi det er den mest generelle (og etymologisk mest sandsynlige) form af dette ord for vognside, jf. afsnit 2; der er dog ikke optegnet nogen form med *-jd-* her i Nordjylland. I Vendsyssel er udtalen især *le-*, fx plur. *le-træjær* hos Espegaard (II), dog tidligere *le-r-*, jf. *le-rtræj* °Tolstrup (K.J. Lyngby); disse former peger mod *leder-* som førsteled. I Hanherred er udtalen især *læj(-)*- og lignende, fx: *så lå·hon trij' law' apo læj·trern* = så lagde hun (dvs. pigen på høvognen) tre lag på 'lejetræerne' (Kvolsgaard (1891):48); dette peger mod et førsteled *leje-* eller måske *leje-*. Men foreløbig anvender jeg den etymologisk begrundede form *lejder-*; ordet er derfor skrevet *lejdertræ* på kort 1.

1.6. Lad

Den sidste betegnelse for høstramme på kort 1 er *lad* (udtalt *laj*) i det sydlige Sønderjylland. Dette ord har generelt adskillige betydninger; fx kan det bruges om et lad på vogn, et stillads (fx et *tække-lad* til en tagtækker) eller et stænge i et udhus.⁸ I betydningen vognramme kan her nævnes sammensætningen *hø-lad*, jf.: *Vi bruchær 'åj'tins 'Hø'laj, så ka vi laj 'me'r 'å'* = vi bruger (i høslæt) altid hølad, så kan vi læsse mere på (Ottsen (II.2):166). Ligesom *stænger* specielt kunne betegne en høstramme på en trillebør (jf. afsnit 1.4), kunne *lad* betegne en tilsvarende ramme på en slæde, som i de sydligste marsksogne blev brugt til transport af høstede tagrør på isen: "For at en slæde kunne medtage omkring 1 1/2 trave tagrør ... måtte der ... surres en ramme af planker ovenpå den. Rammen (kaldtes) i Aventoft æ lad (= ladet)" (Møller (1973):101).

⁸ Lad i betydningen 'stænge, halvloft' er velkendt i Vest- og Midtjylland, især vedr. rum i udhuse, stedvis også i stuehuse (jf. Arboe (2006):27-31, udbredelseskort s. 24).

Hermed er de jyske dialekters betegnelser for trærammer til hø- og høstvogne mv. udredet i store træk. Som nævnt i indledningen og strejft undervejs omtales der i forbindelse med høstrammerne ofte bestemte typer vognsider, hvilket vi nu skal se nærmere på.

2. Betegnelser for høstvognsider

Når man ville bruge arbejdsvognen som høstvogn, forlængede man den som omtalt i afsnit 1.1 ofte med mellemstykket *lang-jern* el. *lang-vogn* under vognfadingen; men der krævedes også længere vognsider og vognbund. Disse skulle være så lette som muligt af hensyn til forspandet, det være sig heste eller stude (jf. fig. 3). I stedet for de almindelige, mere massive vognsider, hvor brædderne sad tæt sammen, brugte man derfor i høslæt og kornhøst gerne mere "åbne" vognsider med tremmer el. lign. som i fig. 5; det var tilstrækkeligt til at holde sammen på stråafgrøderne.

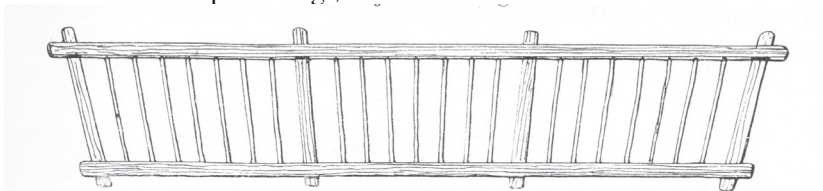
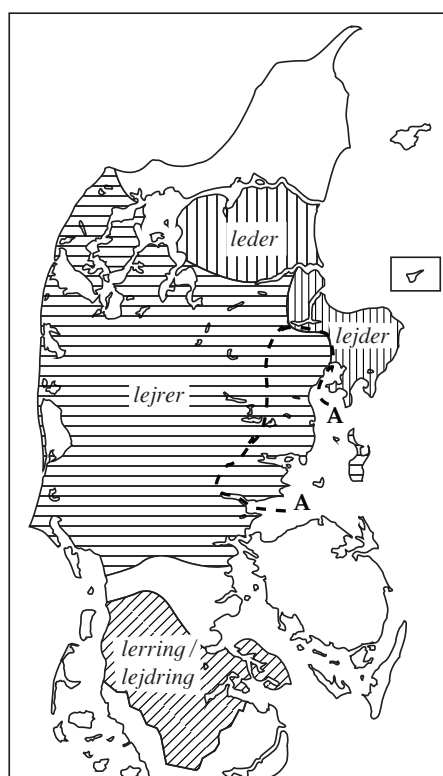

Fig. 5. Sidefjæl paa en Høstvogn. Fra spørgeside i *Danske Folkemaal*. 2. (1928):94.

Med ovenstående illustration opfordrede man fra Udvalg for Folke- maals side i 1928 læserne til at indsende dialektale betegnelser for åbne vognsider; det skete med en bemærkning om, at man på Sjælland vist over alt brugte *høsthaver*, i Jylland mange steder *lejre* og lign. om en sådan vognside. For førstnævnte ord har *Ømålsordbogen* med artiklen *høsthave* (i bd. 8) bekræftet dette og udvidet området til også de øvrige øer⁹; der er også andre betegnelser for åben vognside på øerne, fx *lejder*. Ud fra Jysk Ordbogs materiale kan udbredelsesområdet for *lejre* m.fl. betegnelser skitseres som på kort 2.

⁹ Ordet kendes også i jysk, især i det sydøstlige Sønderjylland (jf. artiklen *høst-have* i Jysk Ordbog), her ved siden af lærring, jf. afsnit 2.2.

Kort 2. Betegnelser for side i høstvogn.
– I området A-A bruges udtrykket 'en lej(e)ret vogn', jf. afsnit 2.1.

særbetydningen 'tovstige ved skibsside'. Brugen af vognsider med tremmer på tværs (i jysk også kaldt *spoler*, *spiler*) er især af ældre dato. Fx nævner K.J. Lyngby i en optegnelse fra Thy omkring 1860, at lejrer er dannede af spoler; men ca. 1900 anføres, at "vognfjæle med spoler (for) længst er gåede af brug" (Feilberg (II):395).¹⁰ De fleste oplysninger til Jysk Ordbog viser, at man senere oftest brugte høstvognsider, der i stedet havde 2-3 parallelle brædder; på fig. 6 vises en sådan med 3 brædder, mens hver vognside tilbage på fig. 1 ses at have kun 2 brædder.

Betegnelserne på kortet er foreløbige, idet det ikke er helt ligetil at fastlægge de mest korrekte opslagsformer under hensyntagen til både etymologi og udtaleformer (det sidste med henblik på genkendelighed). Der foreligger også andre betegnelser i jysk for disse vognsider, fx *høst-have* (som netop nævnt) og *hæk* (anført i afsnit 1.1); men de videst udbredte er *lejder* og *lejder*-beslægtede ord, som emnet må begrænses til her.

2.1. Lejder, lejre, leder

En vognside som den på fig. 5 ligner en stige, og ordet *lejder* er i dansk et indlån fra nedertysk *leider* med betydningen 'stige' (ligesom tysk *Leiter*); *lejder* har stadig denne betydning i sønderjysk, mens det i rigsdansk har fået

¹⁰ Typen med tremmer har i øvrigt givet anledning til en overført betydning i Thy, i udtrykket 'få noget imellem æ lejrer' = få noget at spise (egentlig: få noget imellem ribbenene); fra °Agger og Feilberg (II):395, også kendt i °Torsted.

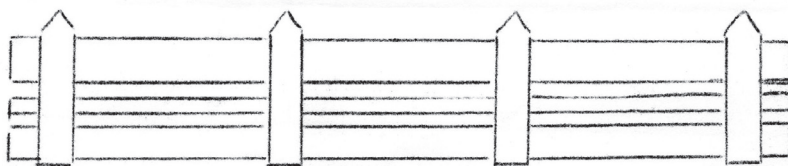

Fig. 6. En høstvognside, *lejre*, med 3 parallelle brædder. Besvarelse af Jysk Ordbogs spørgeliste BF 3 ca. 1960, Skejby sogn (Midtøstjylland).

Som det fremgår – og som det ses på kort 2 –, har man betegnelsen *lejre* i Thy og Midtøstjylland; men som nævnt ved fig. 1 er formen i Vesthimmerland *lede(r)*, jf. også fra et sogn længere mod nordøst: ”En *lede* bestod af to *forbundne brædder*”. Kort 2 viser, at *lejre(r)* er den absolut dominerende udtaleform i Nørrejylland; *leder* optræder i størstedelen af Himmerland og *lejder* kun på Djursland og i det østlige Ommersyssel (Randers-Mariager-egnen). Alligevel bliver ordet nok i Jysk Ordbog anført med opslagsformen *lejder* ligesom i ODS; *lejre* og *leder* vil så blive anført som sideformer. Feilbergs ordbog anvender derimod opslagsformen *lejre* ud fra lydformerne, men anfører også den etymologiske sammenhæng: ”grundbetydningen synes at være et boskab, dannet som en stige” (Feilberg (II):395f., hvor der endvidere henvises til middelnedertysk *ledder* = stige). ODS anfører *ledder* og *letter* som nedertyske former ved siden af *leider*, desuden en middelnedertysk form *le(e)der*; ingen af disse synes dog direkte at føre til den sammesteds nævnte form *leyr(e)* i ældre dansk, som ligger bag det nørrejyske *lejre*.¹¹ Det himmerlandske *lede(r)* kan måske sættes i forbindelse den nævnte middelnedertyske form *le(e)der*.

Som tidligere omtalt anføres *Lejder* og *lejre* ofte sammen med høstrammebetegnelser, især *skrave* (jf. fx: ”Til Læjer hører et *Skraw* (etc.)”, nordlige Midtøstjylland), og den almindelige arbejdsvogn blev forlænget til høstvogn. Fra Mols bemærkes, at ”i *Stedet for 'Wownhaweren'* (= vognhaverne) *kom to 'Lejder'* og oven paa dem et '*Skraw*'”; de to typer vognsider har altså hver sit navn, idet (*vogn*)

¹¹ Det kan tilføjes, at Jul Nielsen (1996):205ff. har undersøgt *-jð/-jr*-formerne i Djursland og Midtøstjylland i *lejre* og en række andre ord nærmere og sammenholdt dem med jyske former udviklet af ældre dansk *-t*.

haver betegner arbejdsvognens normale sider (jf. afsnit 1.1. og ³*have* i Jysk Ordbog). Undtagelsesvis kunne *lejrer* dog bruges om begge typer: ”*lange og stacket Leirere, Skrau og Tilbehør*”, hvor *stacket* = stakkede, korte (inventarliste 1788 (Østergaard (1956):35). Ordet kunne også optræde alene, jf. den himmerlandsk form *leder* i en ældre tekst: ”*en ferdige hiøvogn med leder paa at age hiø oc korn*”, dvs. en høvogn med lejrer parat til kørsel med hø og korn (byvedtægt 1609, Randerseggen, jf. Vider (III):347). I en ganske moderne sammenhæng, nemlig en båndoptagelse fra omkring 1960, oplyses, at man ved kornhjemkørsel lagde 6 lag over *e læje*, dvs. 6 lag neg over lejrerne, her antagelig underforstået: på skraven over lejrerne (Lillebæltegnen).

De netop nævnte eksempler er fra Østjylland, men kan suppleres med vestjyske. Fx brugtes i Midtvestjylland *lejrer* med 2-3 parallelle brædder forstærket af et bræt, som gik skråt hen over dem, jf. fig. 7.

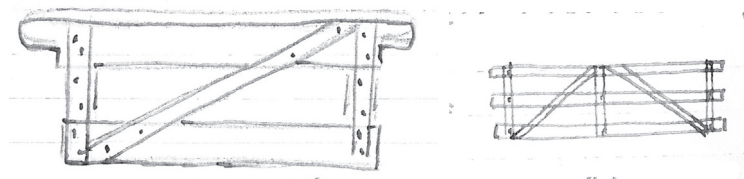

Fig. 7. Lejre-typer på Herningegnen. H.P. Hansen: Optegnelser. (Peter Skautrup Centret, ms. 208 p. 124f.).

Lejrerne her omtales især i forbindelse med brug af den vognramme, der kaldes *hø-karm* (jf. afsnit 1.1), men også sammen med skrav, jf.: en vogn ”*med Leyer, Skrau og Karm*”, boopgørelse 1790 (Skautrup (1927):55).

Høstrammebetegnelserne kunne give navn til hele høstvognen, jf. *skrave-vogn*, *stænger-vogn* m.fl. ovenfor. Det kunne vognsidebetegnelserne også: høstvognen kaldtes på Djursland *lejdervognen*, i Himmerland: *le-du-n*, *ledvogn*, i Sydøstjylland *læjerun* (= lejrevogn). Endvidere kunne høstvognen betegnes som en *lej(e)ret vogn*, altså med et adjektiv dannet ud fra substantivet *lejr*. Det er den helt almindelige betegnelse i Midtøstjylland, Bjerre herred mv. (indtegnet som området A-A på kort 2), medens sammensætningen *lejder-vogn* er mere spredt afhjemlet i et større østjysk område, fra Hobro i nord til Vejle i syd.

Som nævnt i indledningen er der tæt sammenhæng mellem betegnelser for høstramme og vognsider; det ses særlig tydeligt i fig. 8.

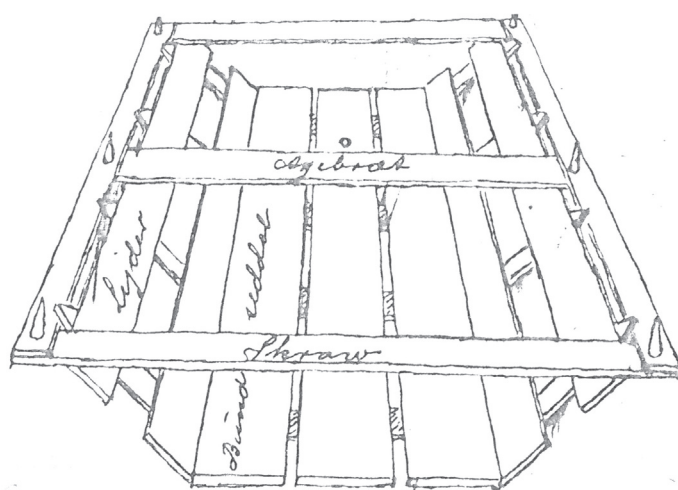

Fig. 8. Lejdervogn med skrave. Knebel sogn, Mols/Djursland ca. 1940.

Høstvognen består her først og fremmest af lejder og skrave. Desuden ses her et eksempel på, at der også i vognbunden er mellemrum mellem brædderne, i modsætning til typen i fig. 1 fra Vesthimmerland. – Det ses i øvrigt, at vognbunden betegnes *bundsæddel*. I Midtøstjylland kan det skrives *bundsejl* (fx i °Houlbjerg); sidsteleddet er et ord *sæddel* med betydningen 'bræt, fjæl i vognbund' (jf. Feilberg (III):717).

2.2. Lerring, lejdring

I sønderjysk betegnes høstvognens sider især som *lærringer*, *le(r) ringer* mv., hvilket under ét kan gengives som *lerringer* (jf. kort 2); enkelte steder bruges også *lærninger* (foruden stedvis *høst-haver*, jf. note 9). Fra Ribeegegnen anfører K.J. Lyngby omkring 1860 udtrykket "have lidt over æ lærenger" med betydningen 'have et lille læs, som omtrent kun fylder lejrerne', og fra Emmerlev nævner han, at *leringer* oftest betegner vognsider med *spiler* (= spoler, tremmer, jf. ovf.). Ligeledes nævnes *lærenger* med *spiler* fra Hostrup, hvor dog udformning med parallelle brædder også er omtalt (Ottens (II.2):192).

I andre optegnelser skrives ordet *lædding*, evt. ved siden af *lærring* (Kok (1863):336, Hagerup (1867):59). Betydningen anføres stedvis som vognfading, altså sider og bund under ét; oftest gælder det dog kun siderne. Enkelte optegnelser angiver formen *lærning*, nemlig dels °Løgumkloster (Peter Jeppesen), dels en meddeler fra Hostrup sogn, der antyder, at formen også kendes på Als og Sundeved; dette er dog ikke bekræftet af andre optegnelser i Jysk Ordbogs materiale.

Også *lerring* har forbindelse til *lejder* eller det middelnedertyske *ledder*, formentlig som afledning. I hvert fald karakteriserer Nyberg (1988:258) ordet som 'næppe egentligt låneord, snarest lokal sønderjysk afledningsdannelse'. I Jysk Ordbog må vi overveje, om ordet skal placeres under opslagsordet *lerring* som forudsat ovenfor eller under *lærring* som hos Feilberg – eller om den etymologiske forbindelse til *lejder* skal antydes ved at vælge *lejdring* som opslagsform.

Det skal pointeres, at *lerring* ikke nævnes i forbindelse med høstrammer. Alligevel anføres det et sted, at et læs hø består af ”*det i æ lærringer samt 4 lag*”; måske har nogle af tremmerne eller tværstykkerne i vognsiderne raget lidt op over vognsiderne og dermed kunnet fastholde høet, eller man har sikret læsset med læssetang eller læssereb (som nævnt ved *skravl* i afsnit 1.2).

Ligesom ved *skrave* etc. findes også her en sammensætning med vogn, *lerring-vogn* = høstvogn, med udtalen noteret dels *lerring-vuen*, Højer sogn, dels *lær-ηvun* i VisH (syd for grænsen), hvor vogntypen omtales som ældre og 'nu forsvundet' (1933).

Afslutning

Hvad der begyndte med ønsket om en kortfattet præsentation af de jyske dialekters betegnelser for høstrammer, viste sig at kræve adskilligt mere omfattende undersøgelser af betegnelser for vogne, vognsider og dele heraf. Det illustrerer dels dialekternes rige ordforråd for redskaber mv. til årets arbejde i landbruget, dels de stærkt varierende betegnelser fra egn til egn – og bemærk, at et og samme ord kan betegne helt forskelligartede ting, redskabsdele mv. i forskellige egne. Det blev en mere omfattende opgave end forudset, men spændende at afdække så mange sammenhænge i ordforrådet i Jysk Ordbogs samlinger. Helt konkret kan det tjene som en disposition for redaktionen af en

række ordbogsartikler: først *lejder*-komplekset, som vi nærmer os (p.t. redigeres afsnittene *ki-/ kl-*), senere for delbetydninger af *skagle*, *skrave* og de øvrige betegnelser nævnt i afsnit 1.

Litteratur

- Andersen, L. (1930): Minder fra den sydøstlige Del af Rinds Herred fra Tiden omkring Midten af det 19. Aarhundrede. *Fra Viborg Amt*. Historisk Samfund for Viborg Amt. Viborg: 76-127.
- Arboe, Torben (2006): Hjald, slyde, rande – og andre betegnelser for stænge, halvloft mv. *Ord & Sag*. 26. Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning. Århus: 16-32.
- Begtrup. = Begtrup, Gr. (1808-1812): *Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark. Nørre-Jylland*. I-III. Kjøbenhavn.
- Bertelsen, Erik (1955): *Harboør-Folk*. København.
- Espegaard, Arne (1972-1974): *Vendsysselsk Ordbog*. I-IV. Hjørring.
- Espegaard, Arne (1980): *Liv og sprog på svundne tiders Læsø*. I-II. Esbjerg.
- Feilberg, H.F. (1886-1914): *Ordbog over jyske almuesmål*. 1-4. København.
- Frifelt, Salomon J. (1965): *Søgnedage og gildesfærd*. København.
- Frifelt, Salomon J. og T. Tobiassen Kragelund (1937): *Vi svinger vor Høle*. Esbjerg.
- Hagerup, E. (1867): *Det danske Sprog i Angel*. København.
- Hansen, H.P. (1950): *De gamle fortalte*. III. København.
- Hvam, Niels (1956): Høstarbejde på Palsgård i Bjerge herred 1892. *Folkeminder*. 1955-59. København: 83-87.
- Jespersen, Esbern (1934): *Kirker, Præster og Degne i Vinding-Vind*. Holstenbro.
- Jul Nielsen, Bent (1996): Djurslandsmålets mysterier. *Studier i talesprogsvariation og sprogkontakt*. Festskrift til Inger Ejkskjær. Institut for Dansk Dialektforskning. København: 199-208.
- Jysk Ordbog. www.jyskordbog.dk. Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning. Aarhus Universitet.
- Kok, Johannes (1863): *Det Danske Folkesprog i Sønderjylland*. I. København.
- Kragelund, T. (1943): Fra den gamle Bondegaard. *Fra Ribe Amt*. 10. Historisk Samfund for Ribe Amt. København: 594-606.

- Kristensen, Torolf (1939): *Fræ mi bet'te Ti'å ong·Daw·. Minder og Oplevelser fra Sydvestsalling*. Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning. Aarhus.
- Kvolsgaard, C.M.C. (1891): *Spredte Træk af Landbolivet*. København.
- Løvig, Jens P. (1944): *Krummer. Viser, Digte og Sange*. Holstebro.
- Mensing, Otto (1927-1935): *Schleswig-Holsteinisches Wörterbuch*. I-V. Neumünster.
- Munk, N.P.J. (1977): Hedepionerens Kaar. *Fra Viborg Amt*. 42. Historisk Samfund for Viborg Amt. Viborg: 7-31.
- Møller, Andreas (1973): *Både og bådfolk i marsken*. Esbjerg.
- Nielsen, Oluf (1894): *Historisk-topografiske Efterretninger om Skodborg og Vandfuld Herreder*. København.
- Nyberg, Magda (1988): *Tyske låneord i sønderjysk*. Dialektstudier. V. København.
- ODS = *Ordbog over det danske Sprog*. 1-28 (1918-1956). København.
- Ottosen, M.B. (1963-1969): *Hostrup-Dansk*. II. Ordbog. 1-5. Udg. Ella Jensen og Magda Nyberg. København.
- Raunkjær, C. (1964): *Fra en vestjysk Hedegård i tiden ca. 1865-75*. Viborg.
- Raae, Ellen (1945): Høstvognen. Redegørelse og Spørgsmaal. *Danske Folkemaal*. 14. København:120-129.
- Schade, C. (1811): *Beskrivelse over Øen Mors*. Aalborg.
- Skautrup, Peter (1927): *Et Hardsysselmål*. I. København.
- Skyum, A.C. (1948): *Morsingmålets Ordforråd*. I. Aarhus.
- Susgaard, Kr. (1986): *Hee Sogn*. Ringkjøbing.
- Vider. = *Danske Vider og Vedtægter*. III. (1913-20). København.
- Ømålsordbogen. *En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer*. 1 ff (1992ff). Institut for Dansk Dialektforskning. København.
- Østergaard, Jens (1936): Nogle Erindringer om Jydepotteindustrien i Gammelstrup. *Fra Viborg Amt*. Historisk Samfund for Viborg Amt. Viborg: 5-25.
- Østergaard, Jens (1956): Træk af svingplovens historie fra det vestlige Fjends herred. *Skivebogen. Historisk årbog for Skive og omegn*. Skive: 34-60.
- Aakjær, Jeppe (1909): *Rugens Sange*. 3. opl. København og Kristiania.